

Povodom

Atif Kujundžić

“Marginalije uz pokušaj
promišljanja čovjeka,
kulture i stvaralaštva”

Atif KUJUNDŽIĆ

Marginalije uz pokušaj promišljanja čovjeka, kulture i stvaralaštva

I.

Socijalistička samoupravna, područstvena kultura, sagorjela je i usahla u jalovim raspravama na nivou samoupravnih interesnih zajednica kulture i u galopirajućoj stopi inflacije, prije - nego je osvanulo sivilo medijskog rata i zavladao carstvo kiča i šunda, novokomponovane muzike, novog primitivizma - kao instrumentaliziranih oblika subverzivne agresije i najšireg fronta svakovrsnog medijskog nasilja i pripreme za rat; odnosno - oružane agresije.

Neman rata, primicala se nezadrživo. Refleks kulturnog i stvaralačkog - uzmicao je i ostajao zatrpan naježdom lažnih vrijednosti i skrivenih namjera, gubeći se u nesuvislostima opšte psihoze straha pred prijetećom ratnom kataklizmom. Medijska promocija i upotreba ratnih događanja u Sloveniji, Hrvatskoj i na obodima Bosne i Hercegovine - obesmišljavala je svaki racionalan korak.

Rat i destrukcija, politika koja vodi ratu i politika kojom se rat rukovodi - imaju svoju logiku, koja predstavlja svijet paralelan sa svijetom mira, stvaranja, tolerancije i razuma. Ta dva svijeta i njihove logike, objektivno - mimoilaze se u svemu, samo je privid i samo varka, da oni mogu i komunicirati. To je i osnovni problem - razlog, da, uslovno rečeno:

“Nesporazum” između onih koji žele mir i onih koji su se odlučili za rat - tako dugo traje i da mirovnopolitički pregovori po svom ishodu - imaju tako beznačajne rezultate, a rat se nastavlja, čak i onda kad izgleda da su prestali svi ra-

zlozi za sukob. Zato i političke konstrukcije mosta mira, izgledaju tako fantastično daleko i tako mistično u svome nedohvatu, poput utopije.

Činjenica, da je pomenuti paralelizam tako uočljiv - očigledan, najvećma svjedoči o nespojivosti ta dva svijeta, kao svijetova DOBRA i ZLA. Ta činjenica je i zgodno mjesto na kojem je moguće otčitati suprotstavljanje Dobra i Zla. To je i najjednostavnija mogućnost spoznavanja, da ratova i destrukcije ima i može biti, ali da kultura i stvaralaštvo u osnovnim linijama svojih vrijednosti - ostaju neprekinute, jer su prethodno integrisane u vrijeme, kao projekcija budućnosti. One su stvarnost duha, ili duh stvarnosti.

Dakle, projekcija kulturnog i stvaralačkog, kao projekcija duha i posebno duhovnosti konkretnog predznaka, jeste: *s p i r i t u s m o v e n s* - koji pomijera u temelju i ono, čega kao savremenici, često - nismo svjesni. To je onaj impuls i refleks koji seže do *a r h e t i p a* i vraća se oplemenjen kao svijest o *U s u d u* i *P o s l a n j u*.

To je, takođe, mjesto na kojem spoznajemo, da sve što je zahvaćeno ratom u prostoru međuljudskih odnosa i morala - propada do dna, e da bi našlo osnovicu i uporište za regeneraciju i uzlet, za stvaranje novog, u novim relacijama. Takođe, tu se potvrđuje vrijednost tvrdnje: da je kultura jedina opšta historija svijeta; mada je porazno za čovjekovu svijest i savjest, da mu je jedina opšta historija samo ono - što nije uspio da uništi!

Naime, činjenica da postoje Luvr, Ermitaž, Muzej voštanih figura madam Tiso ili tuzlanska Narodna i univerzitetska biblioteka, samo dokazuje da je postojala i Babilonska knjižnica i sarajevska Vijećnica i da ih više nema. Netom završeni rat nas uvjerava, da će i ubuduće gorjeti knjige, video i celuloidne trake, audio-kasete i kompakt diskovi, da će čelik i eksploziv uništavati živote, kuće, mostove, hramove, spomenike...

Na svoj način, kultura i umjetnost - svega toga su svjesni i imaju to u svojoj "memoriji", u svom osnovnom zapisu, kao kod. Postoje biljke čije sjemenke godinama čekaju požar, jer - bez "termičke obrade plamenom", sjeme ne može isključiti. Ljuštura sjemenke, toliko je tvrda, da tek u plamenu naprsne i spremno prihvati vlagu da bi isključila. Naravno, uvijek prijeti opasnost, da sjemenka u toku požara može i sasvim izgoreti. Takođe, poznate su vrste gljiva, čiji micelij može i stotinama i hiljadama godina mirovati, da bi u času, u kojem su se stekli odgovarajući klimatsko-pedološki uslovi - gljiva buknula u svom najljepšem obliku i izgledu...

Život se dakle, spremno i hrabro, prirodno, hvata u koštac s rizikom iskušenja i POBJEĐUJE! S obzirom na težinu iskušenja i stvarnost rizika, tu činjenicu nije razborito shvatiti drugačije, nego kao volju Svemogućeg. To je i mjesto, na kojem se osnažuje čovjekova krhka nada, da treba istrajati, da se može "pobijediti", "da sve to ima smisla", da... I, baš na tom mjestu, nikad neće zgasnuti tinjajuća žeravica kreativnog impulsa čovjekovog stvaralaštva. Ali, na tom mjestu, moramo priznati, da i druga Božija stvorenja (kao, možda, savršeniji oblici života!) prave gnijezda, rađaju mladunčad - koja su odmah u stanju da vide, hodaju, jedu...

Naravno, to je i mjesto, na kojem - jednostavno možemo shvatiti, da smo rođeni slobodni i da je razumu i Svemogućem strano, da tu slobodu sami ugrožavamo! To je i mjesto na kojem prosto možemo razumjeti, da svojom indolencijom i neshvatanjem, često ograničavamo vlastiti stvaralački prostor ili: slobodu! Da se protivimo Božijoj volji! Mada je, neizbježno da shvatimo, kako su sve varijante našeg stava - "ukalkulisane". To je, samo još jedna potvrda stvarne mogućnosti "slobode" - u prostoru ljudskog poimanja ove kategorije. Dakle, nije riječ o ograničenju - već o mogućnosti koja nam je ostavljena na volju.

U suštini, svejedno je o kojoj vrsti stvaralaštva i stvaranja se radi. To je mogućnost, koja nadilazi druge. To je mogućnost po kojoj se čovjek razlikuje od drugih vrsta. Imamo na umu: samo ljudska vrsta stvara kulturna dobra! Pošto je čovjekova stvaralačka svijest svojevrsno ogledalo ljudskoga duha i prostora koji nastanjuje - kultura, kao civilizacijska tekovina i pojavljuje se kao jedina opšta historija svijeta! I, doista, za ovaj trenutak, doista je sporedno: je li riječ o imponantnoj mapi crteža "Genocid nad Bošnjacima", akademskog slikara Mevludina Ekmečića; jesu li to grafike, slike i ratni plakati akademskog slikara Nijaza Omerovića, karikature akademskog vajara Begana Turbića; slike akademskog slikara Fuada Kasumovića; je li to knjiga esejističkih, analitičko-sintetičkih, hroničarskih i reminiscentnih tekstova o dvadestogodišnjem razdoblju kulturnog života u Tuzli: "Leda Saliniana" - Nijaza Alispahića; je li to pozorišna predstava "Derviš i smrt" - po romanu Meše Selimovića u dramtizaciji Nijaza Alispahića i režiji Sulejmana Kupusovića; jesu li to hroničarski, reportažni i književni zapisi o ratnoj stvarnosti na prostoru gračaničke opštine koje su pisali Omer i Mirzet Hamzić; je li to komplet lista "Prva linija" - koji je tokom agresijom nametnutog rata Bosni i Hercegovini objavljivao "Press-centar" Generalštaba Armije BiH; je li to komplet Časopisa za duhovnu i nacionalnu afirmaciju Bošnjaka "Kabes", koji izdaje Centar za kulturu, a u organizaciji Islamskog centra u Mostaru ili komplet Islamskog časopisa za djecu "Evlad" - od istoga Izdavača; je li to komplet časopisa za kulturu i društvena pitanja "Pogledi" u izdanju Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Tuzla, ili časopisa "Gračanički glasnik" u izdanju izdavačke kuće "Monos" u Gračanici, odnosno: Izbor Poslanikovih s.a.v.s. hadisa koje prenose i Buharija i Muslim: "Biseri i merdžani", koje je priredio Fikret ef. Pašanović - imam Bijele džamije u Gračanici, a objavio isti Izdavač; jesu li to pjesme, priče, eseji, filmovi, muzička ostvarenja ili mediji - bitno je, da se "jedina opšta

historija svijeta" što cjelovitije ispisuje, jer, upravo tako - ostvarujemo onu mogućnost, koju nam je Svevišnji dao - mimo mogućnosti datih drugim vrstama...

Šta će od toga doista opstati kao slovo jedine opšte historije svijeta - pitanje je, koje je, takođe - sporedno za trenutak sadašnji. Pouzdano, ostaće ono što je nastalo kao najadekvatnije mjere stvaraoaca i njegovoga odnosa prema svijetu. Ta mjera, može se zvati i slobodom i stvaraočevom sviješću o slobodi. O svojoj slobodi i slobodi drugih. Ta mjera, najstvarnija je - kada je najbliža poimanju Svevišnjeg, Stvoritelja Svega. To je mjera umjetnosti, jer: ako nam je dato da pojмимо sebe i svoje mjesto - pojmićemo prije svega svoju majusnost i zbog toga - svoje mjesto i svoju priliku - kao mogućnost Igre, odnosno - kao mogućnost Borbe na strani Dobra. To je prilika da se bude pobjednik i u času gubitka i doživljavanja stanja - koje, nepromišljeno, znamo nazvati poraz. Na strani Dobra - nema poraza. Promislimo. Poraz je uvijek na strani Zla. To je i jedna od mogućnosti, da se pojmi snaga i dubina smisla - borbe na Allahovom putu.

Umjetnost je uvijek igra. Igra je sloboda. Igru i slobodu - poimaju umni. Igra je u osnovi svakog stvaranja. Igra u osnovi, integriše raznovrsne simbole: borbe protiv smrti, ili: za život; borbe protiv prirodnih sila; borbe protiv samoga sebe; borbe protiv straha, slabosti, sumnji; borbe za pobjedu - jer, i igre priređene radi puke zabave - isijavaju pobjedničku sreću, zadovoljstvo i sjaj. A Stvaranje je pobjeda. To je mogućnost koju nam je Svevišnji dao, da bismo ga osjetili u sebi. Da bismo Ga doživjeli kao Moć i Snagu Dobrog - nasuprot Zlu. Činjenica je, da su to ljudi - ponekad znali, ponekad intuitivno osjećali i tako je Opstajao Svijet. Stari Grci su rekli: Za vrijeme Igara - nema rata. Nema smaknuća. Nema izvršenja sudskih kazni. Vlada opšti mir i primirje svake vrste. To je njihova svijest na tragu Istine o Igri kao Božanskom u Stvaranju. Međutim; Mi smo znali pitati: Da li

ima igara za vrijeme rata? Da; ima ih i to je naša velika nada. Naši ljudi su stvarali, iako je rat u punom jeku! Ta činjenica je, svakako - dio, one, opšte historije svijeta!

Rat je tragičan i tužan trenutak - dio našeg života. Rat je nespojiv sa dostojanstvom ljudske pameti i morala. Kako, inače, shvatiti odrasle ljude koji prave planove, organizuju vojsku i kreću da razaraju gradove, pale tuđe kuće, ubijaju nevine ljude i djecu, siluju žene? Zato, dok rat još traje, ni jedna vrsta umjetnosti nije u mogućnosti dalje od profesionalno - zanatskog nivoa registrovanja stvarnosti komunicirati sa temama koje nameće rat. Ali, nerijetko, to je čas, u kojem možemo prepoznati svoju sudbinu, jer smo propustili mogućnost koja nam je data... Tako se i umjetnik i umjetnost - nađu u poziciji subjekta koji profesionalno svjedoči raspoloživim sredstvima i svojim umijećem o prisutstvu u svom prostoru. Jer, ratni motivi, tek nakon vremenske distance - predstavljaju polugu za pokretanje kreativnog, koje može pomijerati vrijednosti i producirati i samo umjetničko djelo. I za umjetnike, rat je vrijeme u kojem se čovjek krvava srca oprašta od svega što je u miru uspjelo poprimiti ljudski sadržaj i smisao, od svega što se uspjelo otrgnuti od životinjskog i najbanalnijeg u čovjeku; od pomisli na toplu sobu, kupatilo, porodični ručak, izlet, majku, ženu, djecu, ljubav, prijatelje - rat sve to razvija i raznosi, kao vjetar smeće.

Rat se protivi umjetnosti i umjetničkom postupku, jer sve osvjetljava posebnim svjetlom - svjetlom svoje snage koja producira ljudsku nesreću, tragediju. U ratu se u prvom planu javlja ljudska glupost; a ona je, tj. glupost - elementarna, ogromna i u ratu svakodnevna kao pojava.

Miroslav Krleža je pisao: "Rat, na ljudsku glupost djeluje podsticajno, kao grmljavina na gljive - pa se glupost javlja na svim stranama i u ogromnim količinama: pod korakom njezinog majmunskog stopala, zdrava ljudska pamet osta-

je zgnječena kao mozak s jajetom u tanjuru. Rat gasi svjetiljke na ulicama i u glavama ljudi, zamaćuje ljudsku pamet uporno i postojano, podmuklo. Rat je najbanalniji skandal: rat je mišolovka, a miš, makar bio i genijalan - u mišolovci je sa njim svršeno. Ratovati, znači ubijati. Ratovi su požari koji se mogu ugasi isključivo ljudskom pameću na temelju ljudske spoznaje: da je rat diluvijalno sredstvo i da je vrijeme da čovjek prestane biti ljudožder."

Da; i da je podjednako protiv Čovjeka i Božije Volje, ako nije na strani Dobra...

Snaga kulture i umjetnosti uopšte, u vremenu rata, javlja se kao elementaran i sjajan dokaz životnog potencijala i snage Duha u pojedincu, grupi i prostoru. Istovremeno, to je impuls Životu, jer je po snazi doživljaja - umjetnost ravna Životu s kojim se nadmeće u Igri. Umjetnost je Vjera bez Sumnje. Kultura i umjetnost u činu čovjekovoga stvaranja - jesu svjetlost koja obasjava čovjeka u tmini i na mračnom dnu ljudske gluposti i zločina, ali i Stazu izlaza, Nade i Vjere, putokaz za Život i Slobodu. Kao takva, u stanju je da se javi na najbeznađnijem mjestu, na kraju svakog puta - e da bi pokazala gdje je Put; a njezine uvjerljive slike idu ispred Govora i Spoznaje, jer smo ih sadržavali u sebi, kao impuls čiju smo snagu sami zatamili.

Tako ratna tragedija, kao nesreća i iskušenje - biva i svojevrsna katarza...

II.

Ako vrijeme koje živimo ocijenimo izuzetnim, čini nam se da smo anticipirali budućnost i da smo nadrasli prošlost. Nerijetko, vrijeme ocjenjujemo izuzetnim imajući u vidu vlastitu pojavu i njene osobenosti, koje nam izgledaju neponovljive. Obično, to pokazuje koliko smo malo učili i kako smo slabo razumijevali. Često, ne pomišljamo, da većina ljudi o sebi misli na sličan način i da će to i ubuduće - činiti. Taj sub-

jektivizam, kao otklon od Stvarnog - jeste mogućnost mimo drugih, čast i prilika za uzlet i pad. Naprosto: to je prilika živog čovjeka.

Izuzetnost vremena koje živimo, jeste dakle, realno - označena našom ličnošću i društvenom pojavnošću. U istoj mjeri - kada činimo mnogo, ili ne preduzimamo ništa. Odlika je odlika. Život je činilac po sebi. Osim toga, život je nastojanje da se činioci izgrade kao dokazi o posebnosti, e da bi se reklo ono što nije rečeno, ili ono - što mislimo da nije rečeno; da se u svome vremenu ostave međaši, tragovi, svjedočanstva, kriterijumi.

Čovjekov susret sa zadatostima svoga vremena, jeste trenutak identifikacije samoga sebe i okruženja, jeste čas pristajanja i odbijanja, mirenja i suprotstavljanja, uspostavljanja komunikacije u najelementarnijem vidu. To je čas u kojem čovjek postaje demijurg vlastitoga svijeta, ili rušitelj i nastavljatelj zatečenoga. To je čas odluke, izbora vlastite sudbine, preuzimanja odgovornosti...

Doista, u posmatračkoj optici - sporedno je, za šta se čovjek opredijelio:

da gradi ili da ruši - jer i jedno i drugo, može biti podjednako "progresivno" i "destruktivno", kao i mirenje sa zatečenim - kao zadatim ili odluka da se to mijenja, da...

Za onoga koji dolazi - Svijet je takav - kakav jeste, a dolazi se samo Jedanput. Sukobljavanje sa zadatim - zatečenim svijetom - jeste samo jedan od nebrojenih modaliteta mirenja sa njim, njegovoga prihvatanja. Pri tome, pokušaji njegovoga odricanja, često su najeksplicitniji vidovi njegove afirmacije. Naprosto: čovjeka, nerijetko, nadilaze njegove zablude. Čovjek je u svakoj, sem u jednoj varijanti - mali i beznačajan naspram svijeta u kojem se zatekao. Čovjek svoju veličinu može spoznavati samo spoznajom svoje majušnosti, svoga - beznadno maloga značaja naspram sila koje vladaju Svijetom. A, mudri Meša Selimović je, u svojoj "Tvrđavi"

zapisao: "Glupost nas već savjetuje sa zemljom. Razdvaja nas i uništava samo mržnja, održaće nas samo ljubav..."

Ali; činjenicu, da se sa svijetom u kojem smo se našli slažemo ili razilazimo - određujemo sami i baš na taj način - Svijet i Vrijeme koje živimo, ma kolika to iluzija bila - ČINIMO IZUZETNIM. Možda to, na prihvatljiv način relativizira nekoliko retorskih pitanja: Od čega se sastoji Svijet sa kojim Čovjek stupa u dijalog, uspostavlja komunikaciju? Od čega je sazdan Čovjek? U kojoj mjeri je to dio Istog i Isto? U kojoj mjeri je riječ o smislenom odnosu ili komunikaciji imanentnoj Životu i Smrti? Neizmjenljivoj zakonitosti? Figuri?

Ustvari, ova gnoseološka i kognitivna simplifikacija, trebala bi pridonijeti razumijevanju zadatosti radi razumijevanja Sebe; shvatanju veličine Pitanja radi poimanja Svoje veličine i veličine Svijeta, radi spoznaje vlastitih mogućnosti i značaja i opredjeljivanja između Dobra i Zla... a na tragu odnosa Pojedinca i Svijeta, Sudbine kojoj ne znamo i ne možemo izbjeći.

I, sasvim je druga i različita varijacija o SVIJETU kao skupini pojedinaca, o toj stravičnoj GOMILI NESKLADA, u kojoj svako traži svoju šansu, da bude i dio zajednice i slobodan i Svoj, da bi tek na kraju otčitao Sebe kao zadatast Sebi i drugima, kao činjenicu - da je SVE uračunato unaprijed. Slijed i Sadržaj. Jer: "Neko me voli, sanja o meni, prelazi cestu, isto kao ja... Neko me voli, mašta o meni, ali ne znam ko..." (B. DŽ. Štulić, "AZRA" - "Filigranski pločnici").

To što su ljudi postigli i napravili, to što zovu (uređenim) društvom, (uređenom) državom, naukom, kulturom, politikom, umjetnošću, civilizacijom - teško je prihvatiti kao neki uspjeh. Kao tvorevina živog čovjeka, sve to - kao i život, funkcioniše na samoj granici nemogućnosti i kao čista nemogućnost opstajanja i, kao da je ukupna mogućnost - u tome i sadržana. Osim Vjere, tu, ni praktično ni teorijski, nema

ništa za pohvalu. U suštini, opstalo je samo ono što čovjek nije uspio da uništi i potroši. U svemu tome, sam čovjek je na prvom mjestu i u suštini, on se - takav kakav jeste, pojavljuje kao prvorazredna kulturna tekovina - ako ga možemo kao takvoga prihvatiti ili izbjeći. Sve drugo, samo je dokaz čovjekove nemoći, da uprkos stražarima u Luvru uništi sliku Mona Lize, prije nego što je dokaz da je ta slika stvarno sačuvana. Jer; sve dok postoji ta i druge slike - postojaće ljudi koji će željeti da je prisvoje, otuđe, unište, ili da je nadidu u umjetničkom postupku - što je isto, jer tada postaje beznačajna. A, da li je civilizacijska tekovina poslati psa u Svemir - trebalo bi pitati psa; jer, čovjek koji je lansiran na Mjesec, ne može a da ne osjeti svu glupost svoga pristajanja na tu igru u času, kada stavlja prst na dugme za paljenje motora svemirskoga broda kojim je sletio: šta ako taj ljudski jad, nazvan: svemirski brod - ne mogne pokrenuti?!!!

Čovjek, doista, ne bi mogao reći da je izašta zaslužan. Sve se može prihvatiti samo kao dio Božije Volje, ili Volja sama. Naravno, uključujući i čovjekovo opstajanje. Utoliko prije, što čovjek čini sve što je u njegovoj moći, da ubije drugog čovjeka, a tu se pokazuje i sva njegova nemoć naspram Božije volje! Sav besmisao njegovoga napora da se obogotvori! Sav jal njegove nade - da je njegov život i pojava - ipak: izuzetak!

Dakle: NEMA TOGA!

Ali, ima nešto, doista drugo - ono što su htjeli da ne saznamo, da ne spoznamo, da izgubimo i na šta smo pristajali Njegovom Voljom, e da bi nam istina sinula bjelodano.

Naravno, shvatanje da NEMA TOGA, mnogi će doživjeti kao dogmu, kao fatalizam. Jer; zar zaista možemo prihvatiti da je sve zadato i ukalkulisano, da NEMA TOGA, DA JE SVE PROPISANO, DA SMO U TOM SMISLU - NESLOBODNI? DA. Istina o TOME je takva: DA SMO U TOM SMISLU doista - SASVIM

SLOBODNI! I, možemo činiti što nam je volja i biti ZA i PROTIV SEBE, ZA i PROTIV čitavoga svijeta. Stvari se mogu promijeniti i po našoj volji, samo ako smo prethodno i sami stali na stranu Dobra. To je uslov da i za života dobijemo nešto što će nas ljudski nadilaziti...

Inače, većina svega što je čovjek uspio da smisli, jeste banalna kontraverza, uključujući i ovaj tekst, ako se izuzme pozitivan predznak autorske namjere, da bar tangencijalno ima u vidu vječne istine i vlastitu majušnost.

Uzmimo primjer:

Društvo - Država koje/a je "odlučilo/a" da postane DRUŠTVO - DRŽAVA RADNIKA SAMOUPRAVLJAČA.

Trideset godina nakon donošenja Zakona o samoupravljanju i predaji tvornica radnicima, nakon promjene tri ustava i donošenja Zakona o udruženom radu - pričao mi je Tuzlak - čestiti Mirza Salihspahić, rijetko vrijedan čovjek:

"Povodom 100 - godišnjice vatrogastva u Tuzli, nakanili smo napraviti knjigu - monografiju. Utvrdili smo koncepciju, podijelili posao i krenuli u prikupljanje podataka. I, sve dok smo imali austrougarsku i dokumentaciju formiranu između dva svjetska rata - imali smo sve podatke. Od časa u kojem je donesen Zakon o samoupravljanju i predaji tvornica radnicima samoupravljačima - više, nismo imali ništa." "Kako to?" - pitam. "Lijepo," - kaže Mirza Salihspahić - "Austrijanci su zapisali i kad je neko pljunuo na ulici, opsovao, platio kaznu, bio zatvoren, kupio 10 metara vatrogasnog crijeva, a nekmoli pumpu, skretnicu i sl. Kad je došlo samoupravljanje, koje se klelo u čovjeka - čovjeka više nigdje nije bilo! Sve je postalo samoupravni sporazum i društveni dogovor ..."

Logičan je rezon: Koji besmisao! Graditi društvo pojedinaca, samoupravljača i brisati čovjeka kao pojedinca, a u ime nekog imaginarnog čovjeka - nasuprot konkretnom. Pa da; tako

je globalno postalo totalno, a totalno totalitarno! Tako se izgubio trag čovjeku i ljudskosti, svaki ljudski smisao...

No, logično je pomisliti i da se radi o tome: da čovjek nije dorastao takvome zahtjevu i da je morao proći kroz tu vrstu iskušenja. Nedvosmisleno, Njegova Volja o tome, znala je sve! Čovjekova neodmjerena - pretvorila se u iskušenje. Smisao se obesmislio. Trajanje je postalo jad. Iz noći - nesuvislosti svanuo je dan - spoznaja koja se od puke farse, transformirala do tragedije nevđenih razmjera, do neslobode svake vrste, do svojevrstne mentalne kolonizacije koja se nije mogla održati.

III.

Kultura je najplemenitiji amalgam koji stvara čovjekovo prisustvo, a čini je vrijeme, ljudsko stvaranje i čovjekova nemogućnost da je uništi... Mada kulture Maja, Inka, Acteka - postoje još samo u tragovima, što je, možda, samo mjerilo njihove stvarne vrijednosti ili velikoga Zla koje ih je zadesilo, odnosno Njegove Volje... Kultura je ono, što uvijek možemo otkriti kao novo - svjesni da postoji koliko i čovjek - jer je čovjekovo djelo ovog ili onog predznaka, ali, u svakom slučaju - kultura ima taj antropološki ZNAK.

Kultura je dakle, trag čovjekove slobode stvaranja u vremenu i prostoru, suptilni fluid u kojemu je sraslo svekoliko čovjekovo prisustvo i njegova duhovnost.

Makar i u tragovima, kultura čuva sve ono što označava čovjeka i njegovo vrijeme. Kultura je fatum, koji registruje sve učinjeno i propušteno, kvalitet i nekvalitet, smisao i besmisao, stvaranje i destrukciju... U projekciji kroz prostor i vrijeme, kultura kao fenomen s ljudskim predznakom ili predznakom ljudskog - jeste usud u kojemu se čovjek može ogledati svakoga časa, u cijelosti sa svim svojim osobinama.

Sve što čovjek čini i što može učiniti - može se sagledati, procjenjivati i projektovati kao sadržaj u prostoru kulture. No, to se rijetko čini. Iz vremena sadašnjeg i svijesti o upravo minulim tragičnim ratnim događanjima, kao stvarne duhovne osi kovitlaca kulturnog stvaranja na duže i dogledno vrijeme, mogu se jasno razlikovati i registrovati religije. Reklo bi se, da oslanjanje na materijalne ostatke kulturnih dobara, bez svijesti o njihovom duhovnom porijeklu i predznaku - daje manje pouzdane impulse za spoznaju i zaključivanje. Jer, realan je upit: šta je to doista sačuvano i opstalo? Šta je sačuvano s obzirom na čovjekova stvaralačka i destruktivna svojstva i djelatno biće same kulture kao fenomena? Naravno, niti nam je namjera, niti je misao odricati tragove materijalne kulture u ma kakvoj fazi bili između "praha" iz kojega su potekli i "praha" u koji prelaze.

Po svemu, bilo bi doista značajno, otvarati spoznajne procese u pravcu dubljeg promišljanja mjesta i uloge različitih aspekata duhovnosti - kao duhovne ose kulturnog stvaranja u filozofskom i praktičnom smislu po svim disciplinama. Ovo, utoliko prije, što projektovanje religije kao ideologije u ravan političke stvarnosti i svakodnevnog života - porađa otužne rezultate, a čovjekove mogućnosti svodi na banalne utilitarne zahtjeve i isključivost u stavovima. Tada, to liči na padove, na impulse propadanja kulture u užem smislu... Naime, kultura nudi mogućnosti stalnoga otvaranja, a dnevno-politički nivo događanja i instrumentalizacije duhovnosti i palanački mentalitet kojemu to pogoduje - svim sredstvima teže zatvaranju kulturnih procesa.

IV.

Ako su iznesene natuknice za pokušaj promišljanja kulture uopšte, kulturne stvarnosti i kulturnog stvaranja prihvatljive - i samom analogijom, mogla bi se dobiti produbljenija slika kulture i kulturne atmosfere maloga mjesta,

provincije, kasabe, palanke, ali i dosta oštija u optici posmatranja kulturnih centara, glavnih gradova - metropole.

Imajući u vidu religijsko i nacionalno biće ljudske populacije na određenom prostoru, skoro da možemo bez sumnje i nejasnoća - pojmiti ukupnu duhovnost i kulturni sklop, habitus naroda na užem i širem prostoru - jer ga religijsko i nacionalno, kao vrhunarski zahtjevi i odrednice od arhetipa nadalje artikulišu kako u stvaranju, tako i u destrukciji pojedinaca i grupa. Izuzeci samo podvlače pravilo.

U malom mjestu i nije teško uočiti i prepoznati duhovne vertikale i otčitati njihov predznak. Mjesta, koja te vertikale nemaju ili zatamljuju, koja ih ne ističu i ne podvlače - žive u miru svakojake uprosječenosti, mediokritetskih vrijednosti, palanačkog duha i paraleli subkulturnih izživljavanja u kiču i malograđanštini. U toj ravni, pojave stvarnog impulsa kulturnog i umjetničkog stvaranja, inventivnog nerva i nastojanja - ne mogu opstati bez obola palanačkom duhu i njegovim mediokritetskim zahtjevima.

Naime; "svemoćni" palanački duh, kao vrhunarska mediokritetska vrijednost - instrumentalizira sve i sve dovodi u funkciju jačanja i etabliranja vlastite pozicije, svoje neprikosnovenosti. Palanački duh, kao sinonim za atmosferu kasabe - palanke, surov je i nemilosrdan, mada je očito, da mu je pozicija fiktivna, da su njegova uporišta i oslonci - tuđa snaga koju rado koristi i kojom rado manipulira bez ikakvog prava. To je mjesto na kojem uočavamo da je palanački duh svojevrsna čaršijsko - mahalska vještina manipuliranja svim i svačim, a od strane onih - koji ne stvaraju ništa. U ime fiktivnog autoriteta - palanački, čaršijsko - mahalski duh instrumentalizirajući sve što mu je dostupno - odbacuje i novostvoreni kvalitet i instrument koji mu je poslužio u tu svrhu. Palanački duh, dakle, jeste drska manipulacija ljenosti i učmalosti koja se protivi stvaranju novog, e da bi se ljenost i učmalost etablirane kao stvaran sadržaj palanačkog

duha - nametnule i kao autoritet koji mjerodavno omalovažava stvaralačko pregnuće, novu vrijednost, kvalitet i razum.

Prisustvo palanačkog duha i njegov instrumentalij, kontinuirano nadgrađuju animozitete i isključivosti u malim sredinama, pretvarajući ih ponekad u prava neprijateljstva i štetu po kulturu i kulturne stvaraoce. No, isto tako, to što zovemo kulturnim stvaraoce, događajem, pregnućem, ostvarenjem - s nevjerovatnom vitalnošću istražava do nesagledivih rezultata i posljedica, nasuprot palanačkoj isključivosti. Ovi elementi, jasno i nedvosmisleno su prepoznatljivi u svakom kulturnom miljeu. Ovi elementi teže se sklapanju u jedinstvenu sliku, ako sredina ima značajniju instituciju kulture, obrazovnu ustanovu i afirmirane stvaraoce...

Istina je, da atmosfera u svim malim mjestima - nije ista. Postoje sredine u kojima žive značajni stvaraoći ili njihovo djelo. Prisustvo tih duhovnih vertikala i svjetionika, nerijetko omogućava uspostavljanje i drugčijeg poretka u kulturi male sredine, jer - takve vrijednosti trajno emitiraju pozitivnu energiju i time pogoduju pozitivnom odnosu prema kulturi i stvaranju, jer su sami po sebi predstavljaju i izazov stvaraoćima i kriterijum njihovoga uspjeha. Nerijetko i takve pojave, palanački duh pokušava instrumentalizirati, da bi zaustavio stvaralačke procese i predu-prijedio promjene - održao s t a t u s q u o. Zato se javljaju kulturni krugovi, koji se stvaraju okupljanjem stvaralaca po srodnosti afiniteta, oko galerija, muzejskih postavki, kulturoloških projekata, medija, izdavačkih kuća i sl.

Ratni vihor, donio je svojevrsnu pustoš. Ali, njegova silina, protutnjavši prostorom i životima, u prvi mah - ostavila neke vrste: vakum. U takvim uslovima, reagovalo je samo djelatno biće stvaraoća i nerijetko - razmahalo se punom snagom. Dogodio se život - esencijalno i elementarno i prije nego što je čaršija uspjela da sredi svoje redove i reaguje kao palanački duh. Tako je, sticajem okolnosti izbjegnuta receptura - bjelodano

pokazala kako treba postupati naspram palanačkog duha: kao da ga uopšte i nema, jer ga zaista i nema, jer je riječ o pukoj avetinji čaršijskih napniguzica i njihovoj kukavnoj fikciji.

Inače, mentalitet palanačkog duha je takav, da je on uvijek tu i uvijek budan, spreman na sve, a posebno na to da vrlo kritički pretresa svoje i da nekritički prima tuđe (da bi deklarirao svoju - otvorenost!) No, i to primanje tuđeg - najčešće je na nivou deklarativnog i kurtoaznog i u funkciji suzbijanja izrastanja stvaralaca u vlastitoj sredini. No, poslije svega što smo preživjeli, evidentno je, da postoje mala mjesta, čaršije, kasabe, koje su u borbi za opstanak i slobodu - nadrasle same sebe i koje - nikada više neće biti: p a l a n k a. Za njih je prošlost, vrijeme u kojem je "čaršija" u značenju "palanačke svijesti" i "palanačkog duha" imala i ulogu medijskog promotora svega i svačega. Riječ i jeste o tome, da je bar u ovome trenutku - tehnički, tehnološki i sadržajno - medijski poražen palanački duh. Ali, niti se treba radovati, niti misliti da je palanački duh mrtav ili da mediji ne mogu biti njegova najnakaradnija reinkarnacija...

Ako rat može imati pozitivnih strana, onda je to u našim prilikama - stvaranje medija u sredinama u kojima ih ranije nije bilo. Medije, u

principu - stvaraju kretainvi. Oni, koji ne pripadaju palanačkom duhu. Palanački duh je inertan. Iako podozrivo, on podsmješljivo gleda i "pušta" kreativne i inventivne da "odrade posao", nesvjestan, možda po prvi put, da odobrava korak koji više nikad, ili bar u dogledno vrijeme - neće moći sustići.

V.

Imajući u vidu svu složenost i interakcijsku uslovljenost kulturnih događanja i pojava, te činjenicu da su kulturni stvaraoci u svojevrstnom uzletu i stvaralačkom zanosu - očekivati je, da će doći do procvata kulture i kulturnog stvaralaštva u dužem razdoblju koje je tek počelo. Očito, dugo-trajni proces rađanja bošnjačkog nacionalnog bića - dovršen je u svim osnovnim i bitnim elementima. Sada je riječ o snažnom, vitalnom organizmu koji mora doživjeti procvat intelektualnog i stvaralačkog. Oslobođen stega koje je vijekovima nosio - ima sjanu priliku, a potencijal koji je sve što znamo izdržao - impozantan je.

27. Zu-l-hidždže, 1417. h. g.

05. maja, 1997. godine.

